

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÉS KÓNYI JÁNOS.

DR. GRÜNN ALBERTTÓL.

Gróf Széchényi Ferencz a magyar főnemesi világ szülötte volt s ebben a körben élt mindig. Kedvező családi viszonyai, előkelő összeköttetései és megnyerő modora olyan pozíciót biztosítottak számára a társadalomban, hogy a vele való összeköttetés egyrészt kellő tiszteletet biztosított, másrészt azonban az érvényesülés erős támaszát is képezte mindenki számára.

Ezzel szemben Kónyi János a nép embere, annak eszmeköréből merítette első ismereteit s munkásságát is főleg annak szentelte mindvégig.

A Széchényi és Kónyi között fennállott összeköttetést két okból magyarázhatjuk. Széchényi elsősorban nagy emberismerő volt, s ha valahol tehetséget fedezett fel, annak kiműveléséhez szívesen járult anyagi támogatásával. De másodsorban s főleg a nemzeti irányú gondolkodás és tevékenység az, mely Széchényi figyelmét Kónyira irányította, s mely őt arra készítette, hogy Kónyi ez irányú munkálkodását hathatós pártfogásába vegye.

Kónyi János egyike volt a XVIII. század legtevékenyebb magyar íróinak, és mégis oly keveset tudunk életéről, mintha működése egyáltalán számottevő sem lett volna. Egyszerű katonaember volt ugyan csupán, ki az egykorú előkelő írók figyelmét nem tudta magára vonni, sőt Bessenyei egyenesen gúny tárgyává tette működését;¹ a nép körében azonban messze ismert volt a

¹ A Filozofus V. felvonásának 7. jelenetében. Idézve Beöthy Zs., A szépprózai elbeszélés II. k. 124. l. Bacsányi védelme a Magyar Múzeum I. kötetében, valamint a Ráday Gedeoné 1778-ban Kazinczyhoz írott levelében jó indulattal mentegetik ugyan Kónyit, jobb véleménynyel azonban ők sincsenek munkáiról. L. Beöthy Zs., Id. h.

neve, s munkái kelendőségéről tanuskodik ama számos kiadás, melyet elértek.¹

A XVIII. század végén ujjászületett magyar irodalom előharczóit, a testőrírókat, első sorban a körülmények kényszerítették az önművelésre. Az itthon szerzett kevés klasszikus műveltséggel semmire sem mentek, az Bécsben idejét múlta. Nyugat-Európában már megalakultak a szépen virágzó nemzeti irodalmak, melyek akkor a bécsi művelt világban fogékony talajra találtak. Hogy tehát az előkelő körökben nemzeti büszkeségüknek megfelelő fogadtatásra találjanak, meg kellett tanulniok németül és francziául.

Ebbéli törekvéseik közben ismét oly szellemet szívtak magukba, mely lelküknek új, ismeretlen volt. De nemcsak számukra volt e szellem új és ismeretlen, kevés főúri udvartól eltekintve nem tudott erről egész Magyarország semmit. A német és franczia nyelvvvel egyidejűleg megismerték e nemzetek virágzó irodalmát, mely a haladás szellemével telített új munkák hosszú sorát teremté meg, s látniok kellett a hazai irodalom szánalomraméltó elhagyatottságát, mely ezekkel szemben igazán csak gyermekkorát élte. Szomorú is volt akkor Magyarországon a hazai nyelv sorsa, mely nemcsak az irodalomban, de a társadalmi élet minden megnyilvánulásánál háttérbe szorúlt. Jellemzően festi ez állapotot Beöthy Zsolt: ² »deákul tanultak és pereltek, németül kereskedtek, az előkelők francziául társalkodtak s az ország jelentékeny részében tótul és oláhul gazdálkodtak.« Kis tér az csupán, mely e mellett a hazai nyelv számára megmaradt. Ennek látása nem hagyhatta érintetlenül a testőrök lelkét, s a hazaszeretet nagy munkára készítette őket.

Kónyi János is a katonaságnál tanult meg németül s irodalmi munkásságra ugyancsak a külföldi irodalmi termékek megismerése készítette. Francziául valószínűleg nem tudott, ebbéli hiányát azonban pótolta az, hogy a német irodalom hamar átvette a franczia termékeket. A klasszikus irodalmat ismernie kellett,

¹ Várta mulatság: Pozsony, 1774, 1809, Buda, 1831, 1859, Debreczen, 1860; A mindenkor nevető Democritus: Buda, 1782, 1784, 1785, 1796, 1815; Ártatlan mulatság: Buda, 1785, Nagyvárad, 1810, 1831, Buda, 1833, 1853, 1857, 1859, Szarvas, 1854, Gyula, 1857, Debreczen, 1864.

² A szépprózai elbeszélés, II. k. 6. l.

mert megemlékezik Plutarchos, Homéros, Vergilius, Xenophon és más írókról,¹ kiadta továbbá Diogenes, Epicuros és más bölcsészek² életrajzát.

Az ő tekintete azonban nem azon irodalmi körre terjeszkedett, mely az előkelőbb osztályba tartozó testőrök figyelmét lekötötte. Kónyi, a nép embere, a külföldi irodalomból is azon részszel foglalkozott, mely a nép tulajdona volt. Írói munkásságának egész programját szépen elmondja első nagyobb munkájának³ előszavában: »Együgyű olvasók, kik a fő stylusnak megértésével magukat terhelni s törni nem akarják, más ujjabbal, mint Markalf, Argirus, Bruzvik, Apolionius historiájival és több ilyenén régen koholt esméretes óságokkal, mellyek már nagyobb részént még a mezőn s erdőn tartózkodó irástudatlan pásztoroknál is hathatós esmérettségben álnak, nem dicsekedhetnek.« E téren akarta ő irodalmunk ügyét szolgálni. Valamint munkásságának tárgyát a népies irodalom képezte, úgy munkái kiadására is a nép emberei, a bajtársak, ösztönözték. »Vitéz bajtársaimnak kérüs ösztönzésekre (kiknél az idegen nyelv még mostoha) kötelességemet híven folytatni tartozó gondjaim között vettem magamnak annyi éjszakai időt, hogy ezen munkát németből magyarra fordítom«, mondja ugyanazon munka előszavában. Nem akart ő valami nagyot alkotni, nem értette »a magyar nyelvnek gonddal értő czifra kirámázását«, hanem modern olvasmányt akart nyújtani a nép embereinek.

Munkássága azonban nem folyt zavartalanul. Tanítói nem akadtak, hanem akadtak helyettük kegyetlen kritikussai. A katonaságnál természetesen nem nézhették jó szemmel a versfaragó és sokat olvasó egyszerű katonát, az irodalom arisztokratikus emberei pedig gúnyt űztek belőle. Ehhez járult a terhes katonai szolgálat, mely egész napját igénybe vette, s szegény Kónyi éjszaká-

¹ »Ha Plutarchust, Homerost, Vergiliust, Xenophont és más historicus könyveket forगतok szemem előtt, melly terhessen nyomja szívemet, hogy az én Nemzetemről (noha méltó volna) ilyenén könyveket nem halhatok« Magyar hadi román-ja előszavában.

² Ártatlan multság című munkája végén: Epikurusnak élete és böltselkedése. (Buda, 1785.) A mindenkor nevető Democritus második részének végén: Diogenesnek élete, Anacharsisnak élete és Anaxagorasnak élete. (Buda, 1785.)

³ Várta multság (Pozsony, 1774.).

ját volt kénytelen feláldozni irodalmi kedvteléseinek. Sokat is panaszkodik e miatt s ez elhagyatottság sok mindent megmagyaráz munkáiban. A Magyar hadi román végén »Egy szomorodott jámbornak vizsgálására irt versek« cím alatt így panaszolja el szomorú sorsát :

Oh ti magas Egek! mit vélték felülem?
Hogy illy keservesen napjaimat élem,
Üldözik irigyim ártatlan személyem.

Istentül s embertül jaj el-hagyattattam,
A földnek poráig már le-nyomattattam,
Ellenségeimnek körmökben akadtam,
Méltatlan szégyenre s bűnre kárhoztattam.

Keserves bus szívem vérrel verijtezik,
Mint a zápor eső szemem úgy könyvezik,
Lelkem is a Stykzen majd által evezik,
Az egek panaszim hogy ha fel nem veszik.

Mivelhogy többek közt jámbor s bátor voltam,
Dolgomban eljárván az igazat szóltam,
Az illetlenséget méltán panaszoltam,
Ellenségeimre soha nem szorultam.

Tisztes személyekkel társaságot tettem,
Szép barátságokban tőlök fel-vétettem,
Mint kitsinytül s nagytul híven kedveltettem,
S ezzel irigyimet reám gerjesztettem.

E panaszok teljesen olyan természetűek, hogy azokat a katonai élet nyomorúságaira kell vonatkoztatnunk. Hogy irodalmi munkássága a katonaságnál kellemetlenségeket fog támasztani, azt Kónyi mindjárt kezdetben sejtette. Egyik munkája előszavában már céloz erre: »Ha pediglen némellyek (az én rendemből valók) megütköznének azon, hogy a mi terhes hivatalunkban az illetlen foglalatosságokra, a köteles szolgálatnak megszorbitása nélkül az időt honnan veszem.« De nyomát találjuk munkáiban annak is, hogy a kritika ellen védekezik. Így az utóbb említett helyen: »Minekelőtte a jelenvaló munkának leírása véget tollamhoz nyúltam, e mostani kényes világnak könnyen gántszra fakadó tulajdonosságát magamban meg fontolván jól általláttam, hogy számos külömbféle itélettel kész és tsak az hibákat lappangva vadászó ész adja magát elő, mellyek munkámat megrostálni kívánják.«

Védekezésének lényege rendesen az, hogy nem akart ő munkájával semmi nagyot, nem szabad tehát azt szigorúan megbírálni. Így az Ártatlan multság előszavában: »Hiszem, talám tsak nem leszsz valaki olly vakmerő irigy, hogy magát a didbátságban is a hiba fürkézéssel fáraszsza, máskép szabad akarattjában áll.«¹

E szomorú viszonyok daczára nem keseredik el. Kedélyesége, mely Democritusában olyan eredetileg nyilvánul meg, nem hagyja cserben soha. A kritika maró támadásaival szemben a jó kedvű őrmester hamar feltalálja magát: »Egy szóval ha egyéb okom nem lett volna is ez írásomra, elég az, hogy a szép nemnek egyike ösztönzött erre, mellyet megvetni nagy — — — volna.«

Nehéz dolog volna most még arra vállalkozni, hogy munkásságának megfelelő életrajzot szerkeszszünk; mert olyan keveset tudunk eddig róla, hogy a magyar írók életének legszorgalmasabb kutatója is ezzel kénytelen végezni ismertetését: »Így vélem én; kutasson tovább az utókor ezen érdemes irodalmi bajnok életének körülményei után.«² A könyveihez írt bevezetések, az egykorú írók kedvezőtlen nyilatkozatai s Anyos néhány kevés jelentőségű verse volt³ az csupán, hol eddig életére vonatkozó adatokat találhattunk. Pedig a munkáiban található szép ismeretek s egészséges gondolkodása megérdemlenék, hogy nagyobb figyelemmel kutassunk életviszonyai után is. Néhány újabb adat az, melylyel életrajzát most kiegészítem; a mi azonban sok tekintetben elő fogja mozdítani a munkáját annak, a ki behatóbb tanulmányt szentel e czélra. Egy teljesen magyar irodalmi emlék ez a XVIII. századból, melyet a Széchényi Ferencz gondos keze mentett meg az elpusztulástól.

A Széchényi család levéltárában kutatva, érdekes adatokra találtam, melyek a Széchényi Ferencz és Kónyi János között fennállott összeköttetés becses emlékei. Ismeretes dolog, hogy Széchényi a magyar irodalmat kezdettől fogva élénk figyelemmel

¹ Ábelnek Kain által lett halála (Pest, 1775.). Eredeti kézirat a M. Nemz. Múzeum kéziratárában. (Quart. Hung. 139.)

² Szinnyei, Magyar írók, VI. k. 942. l.

³ 1779. szept. 11. Komárom, 1779 (nem 1778) okt. 26. Buda, 1779 decz. 5. Buda és 1780 febr. 28. Buda. Magyar Minerva, I. k. 146., 148., 159. és 166. ll.

kisérté s annak művelőit hazafias áldozatkészséggel segítette.¹ Már kortársai mint közismert dolgot említik ezt,² egyikök pedig »publicus nationis nostrae Hungariae Maecenas« czímmel illeti.³ Kónyi János előtt nem volt ismeretlen a gróf hazafias buzgósága, s minthogy a maga erejéből nem adhatta ki munkáit, még 1778-ban Széchényihez fordult segélyért. 1782 okt. 29-ikén kelt Kónyinak ránk maradt legrégebb levele, a melyben hivatkozik a grófnak 1778-ban munkája kinyomatását illetőleg tett ígéretére s most annak megvalósítását kéri. A levél szövege a következő:

Nagy Méltóságú Gróf, Kegyelmes Uram s Patronusom!

Nagyságodtól alázatosan botsánatot kérek, hogy még-is irásommal terhelni bátorodom; de minthogy Ganganelli Levelei magyarban, már valahára a Censurán, noha minden igazítás nélkül, által keltek; és mivel 20. dik Augustus 1778 Zimányi Fiscalis Uram levele által bizonyossá tett kegyes ígéretiben bizakodván, hogy tudniillik: Ganganelli Leveleinek ki-nyomtatására 110 forintokat nagy kegyelméből resolválni Nagyságod méltóztatott; mostanság tehát csak azért esedezem alázatosan, hogy ha Nagyságod a nyomtatás eránt való parantsolatját írásban elküldeni nem terheltetnék, hogy a Typographus azontul hozzá kezdhetne.

Légyen az a szerentsém, hogy e tsekély érdemű munkáskámmal kedvet leljek Nagyságodnál, a ki mély tiszteletemnek buzgóságával vagyok Nagyságodnak Legkisseb szolgája

Fejérváron, 29 Octobris 1782.

Kónyi János m. p.

Strása-Mester

Gr. Anton Eszterházi Regiment.

U. I. Hogy ha Zimányi Fiscalis Uram már Nagyságodnál nem volna, tehát alázatosan könyörgök a botsánattért, hogy ezen Gróf Vitzai ő Nagyságának küldött könyvetskémnek által méltatásáért instálok Nagyságodnál.

¹ L. Széchényi Ferencz rövid életrajzában. Magyar Minerva. I. évf. VIII. lap.

² Tertina 1799-ben: »Luculentissima eiusdem liberalitatis exempla merittissimis patriae nostrae civibus Kissio, Kovachichio, Valyio et aliis exhibitá palam faciunt«. Dományi 1803-ban: »A qua multiplici scientiarum genere exulta litteras et litteratos non tantum amari scimus, sed et protegi«. 1812-ben Dietrichstein gróf: »Der erhabene Schutz, den Euer Excellenz bekanntermassen den Wissenschaften und Künsten gewähren.« U. akkor Romy: »Euer Excellenz sind als ein Beförderer der Wissenschaften und Künste und als ein grosser Wohlthäter rühmlichst bekannt« stb.

³ 1815-ben Pap János.

1778 augusztus 20-ika előtt lépett tehát Kónyi először összeköttetésbe Széchényivel, és pedig mint Maecenashoz fordul hozzá, t. i. hogy egyik kiadandó munkájának segélyezésére bírja. Kónyi János már 1778 előtt sem volt ismeretlen ember az irodalomban, eddig megjelent fordításai szép számot tettek ki,¹ s ezek alapján fordult Széchényihez is, hogy egy újabb fordításának kiadásában segélyezze.

Széchényi november 23-ikán válaszolt a Kónyi levelére. E válaszból kitűnik, hogy Kónyi nemcsak Viczay grófot, hanem Széchényit is megajándékozta ugyanakkor munkáival.² A könyvnyomtatás segélyezése ellen semmi kifogása sincs, csupán a könyvnyomtató nevét akarja tudni, hogy azzal a nyomtatási költségeket illetőleg tárgyalásokat kezdhessen s ennek eredményéről Kónyit is értesíthesse.

Széchényi jelen levele, valamint többi Kónyihoz írt levelének szövege is, levelező-könyvében maradt fenn, hova a gróf minden egyes esetben vagy az egész szöveget, vagy annak rövid tartalmát beíratta.

¹ Szinnyei 1778-ig hét munkáját sorolja fel, t. i. Orfeus és Euriditze (Pest, 1774), Várta mulatság (Pozsony, 1774), Unalmas időkre szabható mulató óra (Pest, 1774 után), Keresztény tudományi elmélkedések (Buda, 1774), Ábel Kain által lett halála (Pest, 1775), Díszes erkölcsökre tanító beszédek (Pest, 1775), és Gellert professornak erkölcsös meséi (Pécs, 1776). Ezek mindegyike német fordítás, a miből kitetszik, hogy Kónyi a katonaságnál tanulta meg a német nyelvet s most ebbéli ismereteit fordításra használta fel. Francziául aligha tudott, mert akkor semmi esetre sem végezte volna strázsamesterséggel. A klasszikus nyelvet és irodalmat azonban ismernie kellett, mert a Magyar hadi román előszavában megemlékezik Plutarchosról, Homérosról, Vergiliusról, Xenophonról és másokról; ebbéli ismeretei természetesen nem sok hasznára voltak a katonaságnál.

² Az ajándékol küldött könyveket sem Kónyi nem sorolta fel, sem Széchényi nem említi meg válaszában, a Széchényi könyvtár-katalogusa azonban csak a következő 1782 előtti Kónyi-féle munkákat említi: Várta mulatság (Pozsony, 1774), Gellert professornak erkölcsös meséi (Pécs, 1776), Magyar hadi román (Pest, 1779), Az első hajós (Buda, 1780) és Gróf Valtron (Pest, 1782), L. Catalogus bibliothecae Hungaricae F. C. Széchényi (Sopron, 1799). Szinnyei ezeken kívül még a következőket ismeri: Orpheus és Euriditze (Pest, 1774), Unalmas időkre szabható mulató óra (Pest, 1774 után), Keresztény tudományi elmélkedések (Buda, 1774), Ábel Kain által lett halála (Pest, 1775), Díszes erkölcsökre tanító beszédek (Pest, 1775), A háládatos protestáns (Buda, 1782) és A mindenkor nevető Democritus (Buda, 1782).

A válasz szövege ez:

1782 november 23. Kőszeg.

Kónyi uramnak Fejérvárra.

Kedves Strásamester Uram! Hozzám botsátott levelit és könyveit nagy köszönettel veszem s egyszersmind valóban örvendek, hogy az jó munkáknak nyelvünkre való fordításával az tudományoknak kiterjesztésén Strásamester Uram szünet nélkül iparkodik. Az Gróff Viczay, a midőn hozzám jön, megtalálja a könyveit. A mi pedig az Ganganelli leveleinek kinyomtatását illeti, kívánnám tudni, mellyik nyomtatóval akarja azokat kegyelmed kibotsátani: hogy magam is annak írhassek és azután ezeránt kegyelmednek szándékomat kinyilatkoztathassam; előre ezen szivességemért kegyelmedtől kívánván, hogy sem az előbeszédben, sem pedig a könyvben sehol is a nevemről emlékezet ne tetetesék, egyéb eránt ajánlás hellett nehezteléssel fogom venni, igaz szivességgel maradván.

Jellemző e válaszban az, hogy Széchényi az anyagi segély fejében viszonzásul adatni szokott magasztaló ajánlásról határozottan lemond. Sőt annyira ismeretlen kíván maradni, hogy nevének teljes elhallgatását követeli Kónyitól. Kónyi annyira engedelmeskedett Széchényi óhajának, hogy a munka előszavában tényleg egy szóval sem tesz említést róla.

Érdekes a Széchényi válaszának eredeti szövege azért, mert a befejezés először más volt s csak utóbb töröltetett. Kiténik ebből, hogy Széchényi a fordítás kiadási költségeire ígért segélyt először meg akarta tagadni, s csak később határozta el magát annak megadására. A törölt befejezés ez:

»A mi pedig a száz forintokat illeti, mivelhogy Pölöskei jószágomnak az idén lett kiváltásakor sok költségeim estenek, azokat mostanában el nem küldhötöm. Más móddal s alkalmatossággal örömet fogom szolgálni, igaz szivességgel maradván.«

Úgy látszik, Széchényinek nem nagy kedve volt az egyszerű strásamesterrel összeköttetésbe lépni s csak nehezen határozta el magát ígéretének teljesítésére. Mindenesetre része volt ebben a kedvezőtlen kritikának, a mely Kónyi irodalmi munkásságáról a Széchényi által ismert körökben támadt. Talán nevének elhallgatását is azért követelte oly határozottan Kónyitól? Van ugyan nyoma másütt is annak, hogy Széchényi ismeretlenül óhajtott az irodalom oltárán áldozatot hozni;¹ de az is bizonyos, hogy

¹ Collin költő emléksobrára Dietrichstein grófnak névtelenül küld

számos író ajánlását fogadta el, kik a munkáikhoz irt bevezetésekben sok dicsérettel említették a nevét.¹

Kónyi 1782 december 1-én kelt leveléből látjuk, mennyire felbátorította Széchényi válasza. Elmondja, hogy a budai Landerer-nyomdában akarja munkáját kinyomatni. Miután Széchényi dicsérelőleg emlékezett meg fordításairól, előadja, hogy most Barklay Argenisét fordítja s jellemzi a fordítás nehézségeit. Munkáiban főleg az hátráltatja, hogy a katonaelet nagyon elfoglalja s csak éjjel foglalkozhatik az irodalommal. Hallotta ugyan, hogy az Argenist többen is lefordították, de ő még nem látta; s büszkén jegyzi meg végül, hogy somogyi magyar létére utolsó nem marad.

Az Argenis szerzője a skót Barclay János, a ki 1621-ben, halála esztendejében, adta ki azt. A könyv allegorikus rajza azoknak a politikai mozgalmaknak, melyek Franciaországot felszázaddal előbb lángbaborították.² Hőse Argenis egy szicíliai király leánya és trónörököse, kinek kezéért két vetélytárs verseng. Heroikus regény tehát tulajdonképen a római uralom előtti korból, de nagy számmal vannak beleszöve terjedelmes politikai fejtegetések.

Az Argenisnek két magyar fordítója is akadt. Az egyik Boer Sándor, kinek könyve 1792-ben jelent meg. Ő azonban az egész munkának inkább kivonatát adta s az eredetinek csaknem egy harmadára szorította. Argenis másik fordítója Haller Sámuel fiskális, kinek munkáját özvegye, Sánkfalvai Steinicher Katalin nyomatta ki 1792-ben Egerben. Alig hiszem, hogy ezek munkáira czéltzott volna Kónyi, mert ezek is akkor dolgozhattak, a mikor

100 forintot, mire az 1812 jan. 3-ikán ezeket írja Széchényinek: »Diese edle Gabe und die Art wie ich selbe aus Ihrer Hand erhalten, entsprich ganz den erhabenen Gesinnungen, welche das Gepräge aller Ihrer Handlungen sind.«

¹ Vályi András, Magyarországnak leírása cz. műve (Buda, 1799.) III. kötetében, hol Széchényi Ferencz arczképe is közölve van: »De szabad legyen a Haza előtt megvallanom, hányan vagynak, a kik vagy a nemzeti Nyelv mellett, vagy a szép mesterségekben, vagy más Közjóra intézett külömbféle munkákban foglalatoskodván, Excellentiádnak, mintegy a Haza hasznára szánt Jótéteményeivel élnek? — Boldog az a Haza, a mellynek illy gyámolai vagynak; boldogok azok, a kik illy Méltóságoktól függenek, avagy vezéreltetnek; boldog vagyok én, hogy tsekély munkáimat illy kegyes Jóltévőmnek ajánlhatom.« L. továbbá Budai Esaiás, Magyarország polgári históriájára való Lexicon (N.-Várad, 1804.) cz. művének ajánlását és Rummy György, Monumenta Hungariae II. kötetét.

² Beöthy Zs., A szépprózai elbeszélés, II. k. 156. s kk. II.

ő. Tény azonban, hogy szegény Kónyi munkája sohasem látott napvilágot. Úgy látszik, hogy azon »majd elszenvedhetetlen békeséges türés«, melyet a versek fordításához szükségesnek tartott, utoljára nála is elfogyott, és munkája elveszett.

Erről szóló levele így hangzik:

Nagyméltóságú Gróf, Kegyelmes Uram!

Nagyságodnak hozzám botsátani méltóztatott betses levelét hogy minő örömmel tsókoltam, azt tsak magamban érzem, de le nem írhatom.

Ganganelli leveleit Budán Michaël Landerer nevű özvegy Landerernénak fija fogja nyomtatni.

Egyébként mindenekben Nagyságodnak parantsolatja szerint igyekezek élni.

Mostanság Barklay Argenist kezdettem el; de oh! melly nehezek a versei! mellyekben én a régi magyar módot (a 4 együtt hangzó Strophákat) megtartani igyekezem: mert tsak ugy vélem, hogy szebb és mesterségesebb négy szót mind kettőt találni. Ah! melly szép munka ez; tsak az kár, hogy nappal hivatalom miatt sohasem dolgozhatom, hanem éjtszaka. Hallottam, de nem láttam, hogy ezt a munkát már sokan fel-vették; ám legyen ugy, én ámbár Somogyi Magyar, de utolsó nem lészek: mert majd el-szenvedhetetlen békeséges türest kíván a verseknek fordítása.

Töbnyire ki-mondhatatlan örömmöt jelentem, hogy még vagyon szerentsém Nagyságodnak kegyelmével árnyékoztatnom, a ki mély tisztelem mellett nagy hálaadással meg nem szünök lenni Nagyságodnak Legkisseb szolgája.

Fejérváron, 1. Decembris 1782.

J. Kónyi m. p.
Strása-Mester.

Az ügy folytatását képezi Hajnóczy Józsefnek, Széchényi titkárának, deczember 11-iki levele, melyben Landerer pozsonyi könyvnyomtatótól megkérdezi, mily összeget kíván a Ganganelli leveleinek kinyomtatásáért. E levél szövege nincs meg teljesen a Széchényi levelező könyvében, hanem tartalma röviden a következő módon van feljegyezve:

1872 deczember 11. Kőszeg. Landerer nach Pressburg. Soll den Grafen berichten, was er für den Druck der von Kónyi ins Ungarische übersetzten Ganganelli'schen Briefe verlange.

Ugyane levelező-könyv végén találjuk feljegyezve azt is, hogy Landerer deczember 19-ikén válaszolt Hajnóczy levelére, e válasz tartalma azonban nincs közölve.

Egy újévi gratulációja következik erre Kónyinak, melyben megírja, hogy a Ganganelli első ize már elkészült s a könyvnyomtató sürgeti a Széchényi megbízó-levelét.

Nagy Méltóságos Gróf, Kegyes Patronusom!

Örülök, hogy az Istenségnek nagy jósága életemet annyira szeretvén terjesztette, hogy szerentsém lett magamat azok közé számlálnom, a kik Nagyságodnak háládatos szolgálói és szíves tisztelői. Ezen mély tiszteletnek indulatja által fel-gyuladván, e legközelebb fel-tetsző új esztendőnek üdvözlésére emlékezem, és Méltóságod betses életének fen-tartásáért esdeklem buzgokodva az Istenségnél, hogy esztendeit az élet tzeljának leg-külsőb határáig terjeszsze, és mind azon bő áldásokkal koronázza, a mire tsak a Jól-tévő Isten az emberi nemet alkalmatossá tette; hogy Méltóságos úri háza-népe vidulva gyönyörködjék Nagyságodnak hoszú életében; e mellett a Magasságbélinek lelke szálja meg szívét Nagyságodnak, hogy minden igyekezetei s tehetőségei, siránkozó ügyetlen hazánknak gyámolítására, és a terh alatt nyögő lankatt Nemzetünknek könnyebítésére fordittassanak; nekem pedig szünetlenül arra tzelozzanak fáradozásim, hogy a legelevenyeb háladással, a legtisztáb szívbéli indulattal, a legmélyeb tisztelettel és a legbuzgób szolgálatnak szerénységével legyek Méltóságodnak leg-hívebb szolgálja.

Fejérváron, 26-dik December 1782.

Kónya János m. p.
Strasa-Mester.

Ganganellinek első arcusa már kijött. A typographus örömost látná Nagyságodnak eránta való levelét.

Hajnóczy erre a Széchényi nevében megírja Landerernek, hogy a Kónyi-féle fordítás kinyomatási költségeire hajlandó 100 forintot adni, a többi költségekre vonatkozólag értekezzék Kónyival. Az erre vonatkozó feljegyzés ez:

1783 január 31 Horpács.

Landerer nach Pressburg. Der Graf wolle ihm auf den Druck der Kónyi-Ganganelli'schen Briefe 100 fl. erlegen, wegen übrigen soll Er sich mit dem Kónyi abfinden.

Kónyi Jánosnak kérdéses munkája 1783-ban jelent meg Budán »Landerer Katalin özvegyének betűivel« a következő czím alatt: »XIV. Kelemen pápának ama nagy emlékezetű Ganganellinek levelei.« A könyv elejére helyezett »Rövid tudósítás«-ban nem emlékezik meg a munka kiadásának körülményeiről, hanem csupán annak tartalmát méltatja, s végül megígéri, hogy »ha ezen tsekély

munkámnak első részét kellemetességgel venni tapasztalandom, tehát a következőt is utánna bocsátani kitelhetőképpen igyekezem.« A munka kelendősége azonban nem lehetett nagy, mert a kilátásba helyezett második kötet sohasem jelent meg.

A lefordított munkát Caraccioli Lajos Antal adta ki francziául, kinek egyénisége s működése méltók a figyelemre. Caraccioli 1721-ben született Párisban előkelő nápolyi családból. Atyja a Law-rendszer következtében teljesen tönkrement s így családjával együtt szegénységre jutott. Miután tanulmányait elvégezte, 1739-ben az oratorianusok kongregációjába lépett. Korán kitért a szépirodalom iránti fogékonyságával, vidámságával, szellemességével s főleg utánzó képességével, melylyel mások szavait és gesztusait a csalódásig hűen tudta visszatükröztetni. Miután a vendomei kollégiumot sikerrel elvégezte, a vágy megismerni őseinek hazáját Olaszországba vezette. Neve, szeretetreméltó tulajdonságai és irodalmi összeköttetései kedvező fogadtatást biztosítottak számára úgy XIV. Benedek mint utódja XIII. Kelemen udvarában is. Utazott Német- és Lengyelországban, a hol Rewski herczeg gyermekeinek nevelője lett. Ennek révén élethossziglan járó 3000 frank évi jövedelemhez jutott, melyet a lengyel forradalom kitöréséig rendesen megkapott. Hálából megírta a család egyik kiváló tagjának, Rewski Venczelnek, életrajzát. Hivatása végeztével visszatért Franciaországba, a hol néhány évig Toursban tartózkodott s végül Párisban telepedett le. Csekély jövedelme ekkor már nem volt elég fentartására s kénytelen volt irodalmi munkássággal pótolni a hiányokat. E téren aztán bámulatos tevékenységet fejtett ki. Mindazonáltal ő maga sohasem élvezte a jólétet és 1803-ban teljesen szegényen halt meg Párisban.

Munkáiban mélyebb gondolatokat vagy szép irályt nem találunk; tartalmuk azonban mély vallásosságról és egészséges erkölcsökről tesz tanúságot. Legnagyobb részt olyan világosan vannak megírva, hogy bárki is könnyen megértheti. Ennélfogva főleg a vidéki papság előtt örvendtek nagy tekintélynek, kik szónoki beszédeik számára alkalmas anyagot találtak bennük, sőt gyakran szóról-szóra vettek át belőlük részeket. Számos olasz és német fordításuk van, sőt angolra is fordítottak belőlük.

Munkáinak számát nehéz volna megállapítani, mert csaknem mindegyik névtelenül jelent meg; mégis körülbelül 52-re

teszik azokat. Az első 1751-ben jelent meg la Hayeben e címmel: »Dialogue entre le siècle de Louis XIV. et le siècle de Louis XV. Az utolsó munkája, Paris, métropole de l'Univers, Párisban 1802-ben került ki a sajtó alól.¹ A legnagyobb feltűnést Ganganelli leveleinek kiadásával keltette, melyek magyar fordítója Kónyi János volt. Már ezt megelőzőleg foglalkozott XIV. Kelemen pápa életével s 1775-ben Párisban »Vie du Pape Clément XIV.« címmel kiadta az életrajzát. E munkát már a következő évben »Das Leben des Pabstes Clemens des XIV.« (Frankfurt, 1776) címmel lefordították németre, s ugyanakkor jelent meg olasz fordítása is. Magyarra 1835-ben fordította le Kováts Péter református pap.

A Ganganelli leveleinek eredeti címe: »Lettres intéressantes du pape Clément XIV.« (Páris, 1775 és 1776, két kötetben.) Kedves bölcséleti elvek, erkölcsi tolerancia, eszélyes illemszabályok, helyes ízlésről tanuskodó irodalmi útmutatások alkotják e levelek általános jellemét. Ha hozzávésszük, hogy ezek egy olyan pápa tollából kerültek ki, a ki nem csupán Franciaországban, de másutt is nagy népszerűségnek örvendett, úgy meg fogjuk érthetni e munka általános kedveltségét. A kritika kétségbe vonta hitelességüket, tényleg azonban annyira magasabb színvonalon állanak Carraccioli összes munkáinál, hogy nehéz azokat neki tulajdonítani. Felszólították, hogy mutassa be az eredeti leveket, s 1777-ben ki is nyomatta azokat. E kiadásról azonban az volt az általános vélemény, hogy nem egyéb, mint a francia szöveg olasz fordítása. Caraccioli tehát akaratán kívül szerzője maradt e munkának, ámbár holta napjáig erősítette, hogy csupán a fordítás érdeme az övé. Mindaddig, míg az illúzió egészen el nem oszlott, a levelek is megőrizték első kedveltségüket. Noha nagyrészt tényleg koholt levelek, van közöttük néhány, melyek kétségkívül Ganganellitől származnak. A hitelesség kérdése vitára is adott alkalmat, s csakhamar megjelent egy ily című vitairat: »Le Tartufe epistolaire démasqué en Epitre très-familière à M. le marquis de Caraccioli, colonel in partibus, éditeur et comme qui dirait auteur des lettres attribuées au pape Ganganelli.« E vitairatot sokan a jezsuitáknak, Ganganelli ellenségeinek tulajdonították.

Ganganelli élete és működése érdemes volt arra, hogy

¹ Michaud, Biographie universelle, VI. k. 643. s. kk. II.

Caraccioli annak hosszabb tanulmányt szenteljen. 1705 okt. 31-én született a Rimini melletti St. Arcangelóban. A riminii jezsuitáknál és az urbinói piaristáknál tanult. 1723 máj. 17-én belépett az urbinói minoriták közé s tanulmányai végeztével több helyen tanította a theológiát és filozofiát. XIV. Benedek pápának kedves embere volt és XIII. Kelemen alatt 1759 szept. 20-án biborossá lett. Kezdetben nagyon kedves embere volt a pápai udvarnak, midőn azonban a pápai politikával ellenkező álláspontot foglalt el, kegyvesztett lett és azontúl teljesen mellőzték. XIII. Kelemen halála után a biborosok két pártra oszlottak. Az egyik rész olyan pápát akart, a ki XIII. Kelemen szellemében uralkodjék tovább; a másik azonban mindenáron ki akarta békíteni a szent széket az ellenséges királyi udvarokkal. A francia udvar előre is óvást emelt mindazon biborosok megválasztása ellen, kik a Párma elleni tanácskozásokon részt vettek. Ilyenformán csak öt megválasztható biboros maradt s a biborosok ezek közül 1769 máj. 19-én Ganganelli Lőrinczet választották meg.

Ganganelli mindjárt uralkodása kezdetén üdvös reformokat léptetett életbe a közigazgatás és államgazdaság terén. Ő alapította a vatikáni múzeumot s nagy pártfogója volt a tudósoknak, tudományoknak és művészeteknek. Az összes európai udvarokkal személyes összeköttetésbe lépett és a népszerűtlen jezsuitákat egészen távol tartotta magától. Békés politikájával visszaszerezte a szentszékek Avignont, Benaissint, Beneventet és Pontecorvot. Végül az európai udvarok sürgetésére 1773 jul. 21-én »Dominus ac redemptor noster« kezdetű bullájával eltörölte a jezsuita rendet. A kiállott izgalmak következtében már előbb súlyosan megbetegedett és 1774 szept. 22-én meghalt.

A Caraccioli által kiadott leveleket már 1776-ban lefordították németre »Briefe (merkwürdige) des Pabstes Clemens des XIV. (Ganganelli)« czím alatt s Kónyi is valószínűleg a német fordítást használta fel munkájához. Előszavában ő is megemlékezik azon vitáról, mely Franciaországban a levelek hitelessége körül folyt s minden habozás nélkül elismeri azok hitelességét.¹

¹ »Jóllehet ezen levelek eredetképpen olasz nyelven irattattak, de gróf Caraccioli, ki ezeket összegyűjtötte, Frantzia nyelven adta ki; mire nézve is már az eredetnek neve erre száll. Ezeknek pedig Ganganellitól való igaz származását ez is erősíti, mivelhogy egy angliai író felőlök így emlékezik mond-

Hogy e levelek eredetét s elrendezését megmagyarázza, a saját bevezetése után a Caraccioli bevezetését is közölte. Eredetükre nézve Caraccioli azt állítja, hogy Ganganelli tisztelőitől, barátaitól szedte össze azokat,¹ a mi nem nagyon bizonyít eredetiségük mellett, mert ki hinné, hogy egy-két év leforgása alatt valaki különböző személyekhez írott több száz érdekes levelet szedhesen össze. Még jobban megingatja a hitelesség kérdését a sorrend és indokolása; az u. i. nem időrendi, hanem tanító és mulattató levelek egymásutánja, mely élvezhetővé akarja tenni az olvasást.²

Kónyi a Ganganelli leveleknek első kötetét fordította magyarra, a második kötet lefordítását kilátásba helyezte ugyan, de tényleg nem jelent meg. E kötet 454 oldalra terjed, miből 18 oldal esik a bevezetésekre. Összesen 98 Ganganelli-féle levelet foglal magában. Mindannyian magánlevelek Ganganelli barátaihoz, ismerőseihez s olyanokhoz intézve, kik tanácsért hozzá folyamodtak. Egyeseket még mint Szent Ferencz-rendi szerzetes, másokat biboros korában írt. Tartalmuk nagyon változatos. Így Quirini biboroshoz a szentírás tanításáról, egy toskánai nemeshez a gyermeknevelésről, San-Severo herceghez a természettudományok jelen állásáról, egy hercegi gyóntatóhoz hivatása nehézségeiről, egy noviczius mesterhez szerzetesi kötelességeiről, egy hercegkisasszonyhoz a földi boldogságról stb. ír.

A nagy népszerűség, melynek Ganganelli csaknem mindenütt örvendett s a Caraccioli által kiadott levelek közkedveltsége bírta Kónyit azok lefordítására. Nálunk azonban nem érvényesült e

ván: »Noha gróf Caraccioli egy derék okos ember is, mindazonáltal közel sem alkalmas illy ékes leveleknek kitalálásokra, mint a mellyeket Ganganelli itt ír.« Annakokáért némelyek igen ártatlanul vádolják Caracciolit ezzel, hogy ezen leveleknek kikoholója ő lett legyen.«

¹ »Ezek felett majd mind töbnyire isméretes személyeknek irattattak; mellyeket is rész szerént egy bizonyos szerzetestül, ki azokat szorgalmatosan öszve kerestette, rész szerént a megholt Páának némely jó barátitól, rész szerént egy nagy nevezetü személytől, ki Olaszországban jeles érdemeket visel, rész szerént pedig valamely Érsektül, ki minden okaira nézve méltóságos tiszteletet érdemel, szedtem vala öszve.«

² »Ezen leveleket nem mindenütt az idő forgása szerént rendeltem, hanem némelykor a fel-váltásra is tekintetem, úgy hogy az olvasó az erköltsi levelek után fel-ébresztőket is olvashasson. Hogy valamely könyvnek kellemetessége legyen, tehát annak a virágtőhöz kell hasonlítottatni, nem pedig éppen egyenlőnek lenni.«

munka azért, mert a levelek szellemének befogadására alkalmas olvasó-közönség hiányzott; de nem érvényesülhetett már azért sem, mert Kónyi munkáját azok, kik a Ganganelli-leveleket érdemük szerint méltányolhatták volna, nem olvasták.

Széchényi kezdettől fogva jóindulatú pártfogásába vette Kónyi vállalkozását egy részt azért, mert már akkor örömmel munkálkodott a magyar irodalom fellendítésén, de meg azért is, mert családi hagyományaihoz híven szíven viselte a vallásos szellem terjesztését.

A munka lefordításához Kónyi 1778-ban fogott hozzá, 1782-ben már a cenzurán is átjött s ugyanez év végén a nyomdában volt. 1783 elején készen kellett lennie az egésznek, mert június 15-én Széchényi kész példányokról beszél Kónyihoz intézett levelében. Ezt meg kellett előznie egy Kónyi-féle levélnek, mely a Széchényinek küldött Ganganelli-levelek sorsáról tudakozódik, ez azonban nincs meg a Széchényi levéltárban. A gróf válasza ez volt:

1783 június 15. Horpács.

Kedves Kónyi Uram! Az Hollósi Canonok Urtól küldött Ganganellinak 16 Exemplarissát még nem vettem: az könyvnyomtató eránt pedig ezen, ha kegyelmednek tetszik önéké által küldendő levelemnek erejével ó kegyelmét bizonyossá teszem, hogy az megígért száz forintot le fogom fizetni. Továbbá azt is adhatja hurré kegyelmed a könyvnyomtatónak, hogy ha említett száz forintnak letételét mindnyárat kívánja, Exactoromnak Zimányi Jánosnak ide Horpácsra írjon. Ez azonnal erről meg teszi a rendelést. Többiben pedig tiszta szívemből kívánom, hogy ezen munkának jó folyamata legyen.

Egész közelről határozza meg a Kónyi-féle fordítás megjelenési idejét Széchényi 1783 szept. 5-ikén kelt levele, melyben értesíti Kónyit, hogy az ápr. 20-ikán Hollósi kanonok által átküldött példányokat levelével együtt megkapta és a nyomtatási költségekre ígért száz forintot már elküldette. Kónyi itt említett levele az előbb említetthez hasonlóan nem maradt meg a Széchényi levéltárban. Széchényi válaszának a szövege ez:

1783 szeptember 5. Czenk.

Kónyi Strásamesternek az M. Gróff aláírásával.

Kedves Kónyim! Még 20-dik Aprilisban irott kegyelmednek levelit az könyvekkel együtt tsak mai napon vettem. Valamint

pedig énnékem kedvessek voltak, úgy reménlem, hogy Zimányi Exactorom a száz forintokat kegyelmednek megküldötte, a ki szüntelen maradok.

A Ganganelli-ügy befejezését képezi Kónyi szeptember 21-ikén kelt levele, melyben köszönetet mond a grófnak nagylelkű támogatásáért. Ebben a levélben Kónyi már mint házas ember szerepel, s úgy látszik, azért óhajt személyesen találkozni Széchényivel, mert a katonaságtól készül megválni s a gróf szolgálatába szeretne jutni. A levél szövege a következő:

Nagyméltóságú Gróf, kegyes Patronusom!

Nagyon örülök, hogy már valahára, tévelygő Ganganellim, kézre akadott, de örömöm ennél-is inkább tetéztetik azon, hogy Nagyságod betses levelének tsókolására, még tova-b-is szerentsém lehetett, mellyre érdemem elégtelen.

Különös kegyességebéli ajándékját, a 100 forintot, nagy háládatossággal vévén, azokat azontúl a Typographusnak Budára küldöttem, és ezenbéli köteles meg-hálálásomat, ámbár méltán való tökéletességgel nem-is, de gyenge szívemnek ki-telhető buzgóságából Exactor Uramnak még 24-dik Juliusban küldött levelem által tettem. Adná az Isten, hogy valaha tselekedettel-is, és nem tsak pusztá szóval lehetnék Nagyságodnak kedves tellyesítő szolgája. Addig-is, míg ez meg léend, óhajtom Nagyságodnak Tsokonyában leendő mulatozását meg-tudni, hogy hitvesemmel együtt kegyes kezeinek tsókolására 3 vagy 4 napi szabadságomnak el-nyerése után, siethetnék, mert azt valójában meg-vallom, hogy mindenek felett én vagyok Nagyságodnak leghíveb tisztelő szolgája.

Nagy-Harsányban, 21. Septembris 1783.

Kónyi János m. p.
Strása-Mester.

Kónyi minden esetre szép reményeket fűzött a Széchényivel való találkozáshoz. Személyesen akart előtte megjelenni feleségével együtt, egyrészt hogy a gróf anyagi támogatását kellő formában megköszönje, de másrészt arra is célzott, hogy irodalmi terveivel megismertesse s ezek iránti érdeklődését felkeltve, további segélyezésre bírja.

Széchenyi válasza nem volt kedvező. Rövid levelének szövege ez :

1783 október 3. Czenk.

Kónyinak Nagy-Harsányba az Méltóságos Gróff aláírásával.
Kedves Kónyim! Hogy az Ganganelli leveleknek kinyomta-

tására kegyelmednek szolgálhattam, örülök ; de Csokonyára ez idein, más foglalatosságim miatt, éppen nem mehetek. Szüntelen maradván kegyelmed jóakarója.

E visszautasítás okát nagyon könnyen megmagyarázhatjuk. Széchenyi ez időben határozta el magát arra, hogy állami szolgálatba lép s az adminisztracionális ügyek tanulmányozása minden idejét igénybe vette.

Naplójában szorgalmasan összeírta azon datumokat, melyek II. József alatti politikai szereplésére vonatkoznak s a melyekből hű képet alkothatunk mindezekről. 1783 augusztus 17-ikén neveztetett ki Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok báni helytartójává, s október 20-ikán foglalta el nagy ünnepélyességgel Zágrábban méltóságát.¹ 1785 február 11-én értesítette gróf Eszterházy kanczellár, hogy II. József az újonnan alakított zágrábi kerület élére őt szemelte ki, mivel azonban a hazai törvények iránti tisztelete e kitüntetés visszautasítására bírta őt, elvesztette állását és helyébe Skerlecz neveztetett ki.² Április 28-án már újból hivatalt vállalt, akkor neveztetett ki u. i. Tolna vármegye főispánjává és Baranya, Somogy, Verőcze és Szerém megyék adminisztrátorává.³ E sok gonddal járó s felelősségterhes álláshoz számos más bíraskodási és közigazgatási megbízatás járult, melyek figyelmét és tevékenységét a legnagyobb mértékben igénybe vették. Végre kimerült a folytonos munkában, betegséget is szerzett működése közben, s II. József ujtásaival szemben viseltetett állandó ellen-szenve és aggodalmait arra birták, hogy lemondva hivataláról 1787 május 23-án hosszabb külföldi útra induljon.⁴

Könyi tehát a legrosszabb időben akart Széchenyivel szorosabb összeköttetésbe lépni, terveit megsemmisítette a Széchenyi életében beállott fordulat. De e kedvezőtlen eredmény daczára sem akart megválni Széchenyitől. Ha irodalmi munkásságának gyámo-lítására nem bírhatta is rá, legalább annyit akart elérni, hogy hivatali méltóságának tekintélyével katonai pályáján elősegítse. Elpanaszolja, hogy már kilencz esztendő óta strázsamester s remé-nye nincs a katonai élettől való szabadulásra ; legyen tehát szó-

¹ Gróf Széchenyi Ferencz naplója, 242. és 306. l.

² U. ott, 54. l.

³ U. ott, 121. l.

⁴ U. ott, 156. l.

szólója előljáróinál,¹ hogy valamiképen előbbre jusson. E kérését tapintatosan egy újévi gratuláció keretén belől adja elő a következő módon :

Nagy Méltóságú Gróf, kegyes pátronusom !

Nem tsak a szer felett való kegyelem tételek, mellyekre Nagyságod érdemetlen szolgálját méltoztatni tetszett, hanem valami természetbéli szíves hajlandóság Nagyságodat mindenkori emlékezetemben rémletteti ; minek okáért örülök, hogy ha oly mód adatik-elő, a melly által alázatos tiszteletemet eleibe terjeszthetem ; a mint is a mostan legközelebb elő-forgó ujj esztendő lévén alkalmatosságom, kívánom szivemből, hogy a mennyei gondviselés terjeszsze Nagyságodnak életét az időknek legkülsőb határáig, a mennyei áldások minden szempillantásban örömmel váltattassanak-fel Nagyságodnak Méltóságos uri házán, a békességgel és szeretettel való követés tsokolják egymást mindenütt, a merre Nagyságodnak parantsolatja ki-hat, és minden fel-tételei idvességés előmenetellel koronáztassanak, hogy őseitül nyert példás hire neve, még annyi ezer ditső-poltzokra emelkedjen-fel, és hazánk fíjai ditséret-mondásra és áldás kívánásra nyissák-fel szájjokat a Szét-senyi név említéssel, mellyet tiszta szivemből ohajtván azért is esdeklek alázatosan, hogy Nagyságodnak kegyelmében tovább is fenn-maradhassak, a ki szüntelen való mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szegény szolgálja

Nagy-Harsányban 6-ta Decembris 1783.

Kónyi m. p.
Strasa-Mester.

Alázatosan botsánatot kérek, hogy a tsekély munkátskám-mal udvarolni bátorkodom.

Hogy ha Nagyságod a Proprietariusunkal vagy más rajtam segíthetővel szemben léend, kérem alázatosan emlékezzék meg rolam, és egy két szóbul álló recommendatzióját ne fogja meg tőlem, mivel az életből ki nem szabadulhatok, sem feljebb nem segítettem, mert az atyafiságos recommendatziók által, mindenkor hátra kell maradnom, noha már 9 esztendős Strasa Mester vagyok, mindenkor hiven s igazán szolgáltam.

E levelére Kónyi, úgy látszik, nem kapott választ s a Szé-

¹ Kónyi János a mai 34. számú kassai gyalogezredben szolgált, melyet 1783-ban Kökényesdi László ezredes állított fel, mint magyar hajdú ezredet. Az ezred első székhelye Pest és Debreczen volt, 1781 óta azonban főleg Fejér, Veszprém stb. vármegyékből toborzott. 1757-ben Comoban állomásozott, innen 1763-ban Königrätzbe, 1775-ben Prágába, 1780-ban Sopronba, 1786-ban pedig Székesfejérvárra került. Gróf Eszterházy Antal 1780-ban lett az ezred tulajdonosa s hosszú időn át az ő nevét viselte. Wrde A., Geschichte der k. und k. Wehrmacht I. k. 359 s kk. II.

chényi közbenjárására bekövetkezendő előléptetést is hiába várta. Más módját eszelte tehát ki a szabadulásnak. Obsitért folyamodott s pártfogót keresett, a ki a szegény obsitos katonát szolgálatába fogadja. Nagy gondot okozott a katonai élettől való megválás Kónyinak már azért is, mert nem csak magáról kellett gondoskodnia, hanem feleségéről is. A Széchényi Ferencz levelező-könyvében nyomára találunk annak, hogy már 1784 április 9-én hozzá folyamodott valami állásért, a gróf azonban elutasította kérelmével. Az erre vonatkozó feljegyzések a következők :

1784 április 9. Győrről. Kónyi János obsitot kérvén, ez ő nékie két embernek állításával resolváltatott, udvari tisztséget tehát kér az Méltóságos Grófftól.

1784 április 16. Győrré. Tisztjeinek számát nem öregbíthetvén, kívánt választot nem adhat.

Megújítja e kérését 1784 szeptember 17-én kelt levelében, melyben egy újabb kéréssel is fordul a grófhhoz. Két rekrutat kellett ugyanis maga helyett állítania, mivel azonban erre elegendő pénz nem volt, Széchényit kérte gyámolítására. E levél tartalma az említett levelező-könyvben fel van jegyezve, de egész terjedelmében is megmaradt.

Nagyméltóságu gróf, kegyelmes patronusom !

Mivel a bõlts végezésnek úgy tetszett, hogy könyörgésemet meghalgtván, mostani sanyaru életemnek majdani végére vezéreljen : mert már resolutionom el-érkezett, hogy két embernek egész monderban való állításával obsitomat nyeréndem ; mire végre már egy recroutát állítottam is, de még egy hátra vagyon ; mostani sorsomhoz képest pedig az illy summás költségre gyenge vagyok : annakokáért mély alázatossággal instálok Nagyságodnál, ne tekintse vélem kegyelmesen közlött, nagy kegyességeit, hanem mostani sajnos ügyemet szivére vévén nyujtsa segedelmét. Ebbéli könyörgésem annyival is inkább buzgób, mivel a melly Uraság kenyeremet ígérte, most már az is szabadozik, hogy tisztjei között vacantia nem volna ; így tehát dupla nyomoruságra vagyok ki-tétetve, ha tsak Nagyságod (kinek ezer módja vannak) nem könyörül rajtam, tsak bár addig is, Sopronban vagy más helyen akarmi tisztjévé tenni, miglen az Isten, a ki az ő szegényeit is megvigasztalni szokta, valamelly modot mutat. Erre kegyes parantsolatját Nagyságodnak epekedve várom, a ki mély tisztelettel kapsolt hálaadásal meg nem szünök lenni Nagyságodnak legkisseb szolgája

Győrben, die 17-a Septembris 1784.

Kónyi János m. p.
Strasa-Mester.

A gróf válasza most újból rosszul ütött ki Kónyi számára, mert a levelező-könyvben ezt olvassuk :

A környülálló dolgok miatt nem segíthet sok költsége lévén, tisztjévé sem teheti.

Valószínű azonban, hogy e válasz daczára is segített rajta Széchenyi, mert a Kónyi-féle levél hátlapján ez áll : Kónyi János szolgálatért kér, mellyet meg is nyert. Hogy mikor és hol telepedett meg Kónyi a katonaságtól való elválása után, azt megállapítani nem tudtam ; hanem a következő adatok talán közelebbi utbaigazításokat adhatnak annak, a ki tovább szándékozik kutatni

A Kónyi és Széchenyi közötti összeköttetés ezzel nem szakadt meg, egy esemény újra közelebb hozta őket egymáshoz. Széchenyi nemes buzgalmának a hire a legtágabb körben elterjedt már ekkorra a hazában, a méltóság pedig, melyet elfoglalt, bizalmat és reményt gerjesztett mindazok szívében, kik ugyancsak a magyarság ügyében buzgólkodtak. Ez utóbbiak közé tartozott Tessedik Sámuel szarvasi lutheránus pap, a ki életét és munkásságát a hazai mezőgazdasági viszonyok javításának szentelte, s ez ügyben írott egyik kiváló munkáját 1784 november 10-én a következő levél kíséretében küldötte meg Széchenynek :

Gnädigster Graf und Herr !

Euer Hochgräfliche Excellenz stehen auf einen erhabenen Posten, und machen sich das grösste Vergnügen daraus, zur Erfüllung patriotischer Wünsche für das Wohl des Vaterlandes thätig mitzuwirken. In dieser frohen Ueberzeugung erkühnet sich mein Landmann Euer Hochgräflichen Excellenz unterthänigst aufzuwarten. Er enthält freylich nur einen kleinen Theil meiner Wünsche ; bleiben aber diese unerfüllt, so mögen die übrigen immerhin ruhig schlafen, denn sie sind, so oft sie erwachen, von je her und immer noch—Hektik meiner Secle.

Ich bin mit tiefsten Respekt

Euer Hochgräflichen Excellenz

unterthänigster Knecht

Samuel Theschedik

Ev. Pfarrer zu Szarvasch.

Szarvasch, den 10 November 1784.

Tessedik Samuel 1741-ben született. Atya evangélikus pap volt s fiát szigorú erkölcsökre nevelte. Atyjához hasonlóan ő is papi pályára lépett s apósa halála után a szarvasi egyház papjává

lett, mely állását közel félszázadon át viselte. Nem annyira papi működésével szerzett azonban babérokat, mint a magyar nemzeti műveltség hathatós emelésével. Munkásságát főleg a földműves osztály sorsának javítására szentelte, melynek állapota akkor Magyarországon nem felelt meg az emberi méltóság követelményeinek. Meg volt győződve róla, hogy a parasztság tisztultabb vallási nézeteivel együtt kell járnia a munka tökéletesebb megismerésének és az ennek alapján szabályozott tevékenységnek, ha ez osztály nyomoruságán maradandóan segíteni akarunk. E kettős irányban kezdette meg tehát működését. Elméletének megismertetése céljából 1784-ben Pesten kiadta következő munkáját: »Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er seyn könnnte, nebst dem Plane zu einem regulirten Dorfe.« Ugyanez másodszer Pozsonyban a következő czímmel jelent meg: »Oekonomisch-physikalisch-statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn, besonders in den Gegenden der Theiss.« De nemcsak az elmélet terén munkálkodott, gyakorlatilag is igyekezett eszméit megvalósítani. Schubart, Meyer és mások útmutatásai nyomán meghonosította a lóheretermelést, az istállógazdaságot s általában véve a rendszeres gazdálkodást. Ugyanazon alapelvekből indult ki, melyeket távol tőle Pestalozzi hirdetett, t. i. hogy a népet nagyobb szorgalom és fokozott tevékenység által kell megjavítani. Mint gyakorlatilag gondolkozó pap az embert természete szerint nem csupán elmélkedésre látta teremtvé, hanem tevékeny munkára. Törekvéseit azonban a parasztság körében, mely egyáltalán minden újítást bizalmatlanul fogadott, csak nehezen tudta érvényre juttatni.

Németországi utazása alatt, hol tudósokkal, pedagógusokkal és elismert tekintélyű gazdákkal lépett összeköttetésbe s a helyi pedagógiai és gazdasági viszonyokat tanulmányozta, megismerte a gondviselésére bízott 14 iskola berendezésének czélszerűtlenségét. II. József által a Pozsonyban székelő Schulcommission tagjává neveztetvén ki, az iskolaügy terén több reform életbeléptetését kísérlette meg. Először csak kisebb dolgokon kezdte, de ezek sikerültével tágabb körre terjeszkedett ki Földesuraitól hat hold műveletlen földet kapott ajándékba, melyen a saját költségén jól felszerelt gazdaság iskolát rendezett be, s ebben négy éven keresztül ingyen tanított. Ily módon a saját költségén az első gazdasági ipariskolát

állította fel Magyarországon. Ez iskolában a rendszeres gazdaság minden ágában oktatást adott: a mesterséges rétművelésben, az istállógazdaságban, a konyhavetemények termelésében, a gyümölcsészetben, lóheretermelésben, méhészetben, selyemtermelésben stb. A dolog jól ment és Tessedik tanítványainak száma csakhamar megütötte a 900-at. Az első siker által felbátorítatva az intézetet később kibővítette. A virágzás azonban csupán addig tartott míg az intézetnek pártfogói akadtak. Ezek fogytával fokozatosan hanyatlott és 1798-ban be kellett egy részét szüntetni. Később az állam vette kezébe az ügyet s Tessedik csupán tanári minőségben folytatta működését. 1820-ban halt meg papi tisztének végzése közben.¹

Életrajzát 1873-ban adta ki Zsilinszky e cím alatt: »Tessedik Sámuel önéletrása. Eredeti német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály.« Az eredeti címe ez: »Das Leben (und die Meinungen) eines evangelischen Landpfarrers zu Szarvas, in dem Békescher Comitát in Ungarn, Samuel Teschedik, statt der fünfzigjährigen Jubileums-Festivität, von ihm selbst geschrieben in dem Monat December 1817 und in d. M. Januar u. Febr. 1818. u. im M. Jan. 1819.« Ez életrajz igazolása annak, hogy Tessedik II. József korába való ember volt. Felvilágosodott, szabadelvtű és munkás ember, ki a fejedelem törekvéseit nem csak helyeselte, hanem a maga körében gyakorlatilag is törekedett megvalósítani. Munkaköre főleg a tanügy és az ország gazdasági helyzetének megjavítására terjeszkedett, s ennek megfelelően sürgette a humanizmus mellett a reális tanok behozatalának szükséges voltát az iskolákban. Első nyomtatásban megjelent munkája a Landmann, ezenkívül Zsilinszky még 17 nyomtatásban megjelent művét sorolja fel. Kézírtos munkáit is hozzávéve, összesen 135 művét ismerjük,² melyeknek már száma is tiszteletre méltó szorgalmas íróra vall, tartalmuk pedig Tessedik emberbaráti törekvéseinek legszebb termékei.

A Landmann teljes címe: Der Landmann in Ungarn was er ist, und was er seyn könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe.« Az egész munka 216 lapra terjed s a végéhez csatolt mellékletet Weinman pozsonyi rézmetsző készítette. Elő-

¹ Wurzbach, Biographisches Lexikon 44. k. 32—35. ll.

² Id. m. 123—138. ll.

adja benne az író, hogy II. József törekvései helyesek, meg kell azonban még ismernie a magyar földműves osztály állapotát, hogy azon kellőleg segíthessen. A parasztság nyomoruságos sorsának főokai: a királyi rendeletek meg nem értése, a gazdasági iskolák hiánya és a természettudományokbani járatlanság. Ezekhez járul több helyhez kötött baj, melyeket általános rendeletekkel nem is lehet megszüntetni. Ilyen bajok a parasztok velük született foglalkozásai, a falvak kedvezőtlen fekvése, mezőgazdasági ipar hiánya, a népies előítéletek és a külföldi gyárak bénító befolyása stb. A falusi gazdálkodást tehát szabályozni kell: a falvak tervszerűen építendőek, a parasztok felvilágosítandók, közölni kell velük a királyi rendeleteket, a papok pedig alkalmi beszédekkel hassanak a nép felvilágosítására stb.

A Landmann a francia fiziokratikus iskola szellemében van megírva: hangsúlyozza a mezei gazdaság és a földművelő osztály érdekeinek szükséges ápolását és előmozdítását; de a merkantilizmus eszméit sem mellőzi, sőt bizonyos szempontból helyesebbeknek tartja azokat.¹ A parasztság helyzetét kissé nagyon is komor színben látja azonban, s Schwartner kevéssel később erősen kikel e miatt ellene.²

E munkát küldötte Tessedik ajándékol Széchényinek. Széchényi, ki a parasztosztály sorsa iránt őszintén érdeklődött, lelkesedéssel fogadta törekvéseit. Tessediknek írott válaszában megígérte, hogy, ha alkalma lesz, annak elvei szerint fog eljárni. Egyébként gondja lesz rá, hogy a munka magyarra fordítassék s az ő költéségen kinyomattassék. A válasz szövege ez:

1785 január 30 Zágráb.

Dankt Ihm. Wenn Er eine Puszta mit Einwohnern anlegen sollte, so wird Er es, insoweit es die Lage zulässt, nach des Landmanns Grundsätzen thun. Diesen wird Er ins Ungarische übersetzen, auf seine Unkosten drucken lassen uud Ihm einige Exemplaren schicken.

A munka magyar kiadásának tervét Széchényi komolyan vette s már 1785 augusztus 31-én megbizza Bartsch bécsi könyvkereskedőt, értekezzeék Junker bécsi rézmetszővel a Landmann mellékletének ügyében. Az utóbbinak külön levelet is ír. Ebben 1000 db.

¹ Kautz, A nemzetgazdasági eszmék 125. l.

² Kautz, Id. h.

mellékletéről van szó, melyeknek lehetőleg hamar kell elkészülniök. E dolgoknak csak a Széchenyi Ferencz levelezőkönyvében találunk nyomára s az ide vonatkozó feljegyzések ezek :

1785 augusztus 31 Pécs.

Junker. Ueberschicke den Plan vom Ungrischen Landmann. Der Graf möchte gerne 1000 Stücke haben und durch ihn stechen lassen. Soll dem Grafen schreiben, wie bald es seyn kann und was er dazu nothwendig hat. Man wird sogleich Anstalt machen, dass Er das nothwendige bekomme. Hajnóczy.

1785 augusztus 31. Pécs.

Bartsch. Soll ihm obiges geben und den Junker zur Antwort anhalten. Hajnóczy.

Junker szeptember 6-ikán már válaszol a megkeresésre és előadja a grófnak, hogy a rézlap 9 hét alatt elkészül, s a nyomtatási költség 29 forint 35 krajczárt tesz ki :

1785 szeptember 6. Bécs.

Junker. In 9 Wochen könnte die Kupferplatte fertig werden. 1000 Exemplare würden Papier und Druckerlohn 29 f. 35. k. kosten. Wie stark die Auflage des Buches seyn wird.

Hajnóczy erre a gróf nevében meghagyja a rézmetszőnek, hogy 500 magyar és 500 illir szövegű példányt készíttessen :

Soll es nur machen. Bartsch wird die Unkosten zahlen 500 Exemplare sollen Ungrisch, 500 Illyrisch seyn. Hajnóczy.

E terv azonban csakhamar módosítást szenvedett, mert Hajnóczy október 22-ikén már arról értesíti Junkert, hogy az 1000 darab melléklet csupán magyar szöveggel legyen ellátva :

1785. október 22.

Junker. Soll das beygeschlossene Paquet dem Hofrath Pásztor geben, das Briefporto sich von Bartsch zahlen lassen und die Kupfer zum Landmann von Ungarn 1000 Stücke Ungrisch drucken lassen. Hajnóczy.

1786. január 1-én jelenti Junker, hogy az 1000 darab példány elkészült s a kinyomatási költségek 31 forint 40 krajczárt tesznek ki :

1786. január 1. Bécs.

Junker. Die 1000 Exemplare eines regulirten Dorfes wären zur Ungarischen Auflage fertig. Schliesst davon einen Abdruck bey. Druck und Papier haben gekostet 31 f. 40 k. Bartsch wird den

Transport besorgen. Wie viel Abdrücke zur Illyrischen Auflage nohtwendig sind.

Az illir szöveget illetőleg tett kérdésére Hajnóczy január 3-ikán újból tagadó választ ad:

1786. január 3. Pécs.

Soll den Illyrischen Titel auf den Plan nicht setzen, bis man Ihm nicht schreibt. Hajnóczy.

Kónyiról 1784 szeptember 17. után hosszú időn át semmi hírt sem hallunk. 1785 október 10-én tűnik fel újból Pécssett s a gróftól anyagi segílyt kér. A levél nincs meg, hanem tartalma a levelező-könyvbe be van jegyezve:

1785. október 10 Pécs.

Kónyi egy pár lovatskára segítséget kér.

E levél arra vall, hogy Kónyi ez idő alatt valamiképen megszabadult a katonaságtól és gazdálkodásra adta magát. Tartalma teljesen igazolja Szinnyi¹ azon feltevését, hogy Kónyi 1785-ben hagyta el a katonaságot és Pécssett telepedett le. Talán az készítette erre, hogy Széchényinek is itt volt hivatali székhelye, s ily módon reménye lehetett arra, hogy vele újból összeköttetésbe léphet. Ez összeköttetést tényleg megteremtette Tessedik Landmannja. Kevéssel később ugyanis ezeket találjuk Kónyiról feljegyezve:

1785. deczember 18. Sziget.

Kónyi János kér a Conto 5 vagy 6 aranyat. Hajnóczy.

Ez a feljegyzés arra vall, hogy Széchényi valami megbízást adott Kónyinak, melynek elvégzéseért pénzt ígért neki s most ebből előleget kér. Ez a megbízás nem lehetett más, mint Tessedik Landmannjának a lefordítása, melyet Kónyi rövid idő alatt be is fejezett.

Ugyancsak Szigetről kelt Kónyi következő és utolsó levele, mely egész terjedelmében megmaradt. Ebben arra kéri Széchényit, hogy Pécssett valószínűleg a Landmann magyar fordításának kinyomtatása körül felmerült zavarokat addig ne intézze el, míg ő Pécsre be nem jön. Külömben azt szeretné legjobban, ha pesti könyvnyomtatóval végeztetné el a munkát. Természetesen a Landerer-nyomdára gondolt ekkor, a mely munkái kiadásában mindig olyan előzékeny volt, s ez előzékenységet akarta most valamiképen meg-

¹ Id. m. VI. k. 242. l.

hálálni. A levél keltében megemlített Sziget alatt minden valószínűség szerint Szigetvárt kell értenünk, mert Pécs közvetlen közelében fekszik, de meg azért is, mert Festetics birtok lévén, Kónyi valószínűleg ott kapott szolgálatot. A levél szövege ez:

Kegyelmes uram, kegyes patronusom!

Excellentiadnak kegyes parantsolatja szerint Theschedik levelét alázatosan ide zárom. Mához egy hétre Pétsre bémegyek, és akkor mindeneket el-igazítok, instálok alázatosan, addig is Excellentiád a fizetéssel magát hátra tartóztatni méltóztassék, hogy ez által ne talán még több kára következne. Én már irtam Pestre, talán 8. nap mulván választ nyerek, ki magamat kegyes gratiájába ajálván véghetetlen hálaadással vagyok Excellentiádnak legkisseb szolgája

Sziget, die 18-a Septembris 1786.

Kónyi m. p.

A fordításnak Kónyi által tervbe vett Pesten eszközlendő kinyomatása nem sikerült, Széchényi mégis csak Pécssett végeztette a munkát. Még az 1786 év folyamán készült el az egész s ily czím alatt látott napvilágot: »A paraszt ember Magyarorszában mitsoda és mi lehetne; egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben Samuel Theschedik által, most pedig németbül magyarra fordította Kónyi János.« A mellékletül adott rézmetszet e czímmel van ellátva: »Rajzolatja egy jó rendbe vett alunak. Thessedik Sámuel találta és rajzolta. Junker Kr. rézbe mettzette.«

Széchényi Ferencz nevéröl egy szóval sem emlékezik meg az egész munka, ezért feltűnést keltő Ballagi Géza ama kijelentése, hogy Thessedik Landmannját Széchényi fordította magyarra. Az előrebocsátott források kétségkívül igazolják e feltevés igazságát, de Ballagi nem idézi azokat.¹ A Kónyi-féle fordítás 508 oldalra terjed, nem tartalmaz azonban semmivel sem többet, mind az eredeti, sőt a tartalommutatót el is hagyta belőle. Látszik az egész munkán, hogy nem a saját jó szántából látott hozzá, hanem csupán a gróf érdekeit szolgálta.

Méltó végül még az említésre, hogy Kónyi János utolsó két munkája, t. i. A paraszt ember Magyarországon (Pécs, 1786) és Elmefuttatások (Buda, 1792) megvannak a Széchényi Ferencz

¹ A politikai irodalom Magyarországon 220. l. 2. j.

könyvtárkatalogusában,¹ az 1785. évben megjelent Ártatlan mulatság azonban nincs meg. Ennek talán abban találjuk magyarázatát, hogy Kónyi nagyon lelkére vette a gróf visszautasító válaszait.

1786 után végleg megszakadt az összeköttetés Széchényi és Kónyi között. Széchényi sehogy sem tudott megbarátkozni II. József alkotmányellenes ujtásaival, ezért 1787 elején minden állásáról lemondva s birtokait bérbe adva, hosszabb külföldi utra indult.² Visszatérte után komolyabb politikai kérdések és nagyobb jelentőségű irók kötötték le figyelmét, szegény Kónyi Jánossal többé nem törődött. Kónyi pedig valami szegényes falusi otthonban dolgozott tovább a mindennapi kenyérért, mesélgette honfitársainak üres óráiban előszedett olvasmányainak tanulságait s ismeretlenül halt meg a nagy magyar haza valamelyik csendes fészkeben.

¹ I. k. 616. I. és II. k. 451. I.

² Gróf Széchényi Ferencz naplója 156. I.